

VÝPLATNÍ OTISKY Z ÚZEMÍ ČESKOSLOVENSKA POD VLIVEM (netradiční pohled)

(1. část 1926 – 1939 mimo zabraná území)

(První glosa v jubilejním 95. roce existence čs. výplatního otisku)

Na úvod

Dnes volím velmi netradiční přístup k pohledu na výplatní otisky z území Československa. Rád bych se zamyslel nad faktory, které ovlivnily vzhled výplatního otisku za 95 let jeho oficiální existence. Přístup bude pohled na výplatní otisk v jednotlivých časových obdobích a zejména na formální faktory, které určily svými výnosy, vyhláškami, a často i neformálním působením to, jaké otisky vyplácely zásilky, jak se účtovalo poštovné. Tedy nejde o vliv závislosti na neřestech, ale o vliv, který zapůsobil na výplatní otisky. Dlužno ještě uvést, že na otisky měly vliv odborná ministerstva a nižší složky řízení, ale zejména státoprávní, politická a často i ideologická situace. Hodně zapůsobil i veřejné mínění, i když nebylo určujícím. Na počátku a během existence výplatních strojů a jejich vyplácení pomocí otisků byla i Světová poštovní unie (UPU Bern), která po několika desítkách let, kdy ne. V roce 1920 a 1924 na svých kongresech v Madridu a Stockholmu si uvědomila, že nejde o nějaký nahodilý výstřelek, ale o zásadní průlom do vyplácení zásilek všeho možného druhu. Na těchto svých kongresech přijala zásadní rozhodnutí a začala toto vyplácení regulovat. Zastavila volný průchod tomuto způsobu vyplácení ve světě.

První úspěšný a uznáný pokus o vyplácení, který byl uznán patentovými úřady, poštovními autoritami a odbornou veřejností byl vynález Detalma Di Brazzy, Itala žijícího v USA, který si v roce 1896 nechal patentovat první výplatní stroj na světě. Před ním bylo učiněno několik pokusů, ale ty uznány nebyly.

Patent byl uznán, bylo vyrobeno několik prototypů a umístěno na různých místech v New York City. Je nutné uvést, že i po něm se objevilo v různých částech světa několik více či méně úspěšných pokusů ve světě. Výplatní stroj a jeho otisky byly na světě. Dvacet tři let si žily v poštovním provozu svůj život s vědomím a tolerancí místních poštovních autorit v té či oné zemi.

Vzhled otisků byl ovlivněn vynálezci, a místními poštovními autoritami. Na jednotlivý prvek se čekalo do roku 1920. Po roce 1920 UPU stanovila jasná pravidla, ke kterým se členské státy zavázaly a výrobci je musely splnit při výrobě výplatních strojů.

UPU tak dalo jasnou linku pro vzhled a podobu otisků. Stroje musely splnit dva základní úkoly – vyplácet zásilky výplatním znakem, kde by byl název státu (či operátora), hodnota (eventuálně i vyznačení příslušné použité měny) - toto v barvě jasně červené (výjimky byly dovoleny s ohledem a odůvodněným na místní zvyklosti) a dohlédací či podací pošta s datem odeslání (tento údaj mohl být vyznačen denním razítkem, nemusel tudíž být součástí otisku). Stroj musel mít ještě jednu důležitou funkci – musel registrovat zaplacení poštovní poplatky s tím, že hodnota, která byla povolena k vyplácení musela být předplacena uživatelem. V některých zemích kromě komerčních subjektů se vyplácení ujaly i poštovní úřady.

Pohled před rok 1926, první rok provozu výplatních strojů u nás

Volným krokem se dostaneme k nám. Ministerstvo pošt a telegrafů díky osvědčení a velkorysosti svých příslušných pracovníků a osvědčených mozků na Ředitelství pošt a telegrafů (dr. Dunovský, odboroví radové Záborský, Růžička, Kučera s mužem v pozadí Fialou) se tento moderní prostředek vyplácení dostal do našeho poštovního provozu a počín to byl velkolepý. Svě si řekl i Jaroslav Lešetický, velký propagátor výplatního stroje.

K úspěšnosti aplikace výplatních strojů přispěly ještě některé další faktory. Ministerstvo a Ředitelství mělo štěstí na ministry a ředitele, všichni bez výjimky tomuto novému prostředku vyplácené fandili (jak je vidno z jejich pamětí). V roce 1924 byl přijat zákon o umožnění vylepšit technické zázemí moderními prostředky (nejen výplatními stroji, ale i sčítačkami, adresovacími stroji, psacími stroji atd.). Navíc jsme měli štěstí, že jsme byli sousedi technicky vyspělého Německa, které bylo donuceno hyperinflací poskočit o několik levelů nahoru a v krátké době absolvovat cestu od strojů s pevnou či limitovanou výplatní hodnotou, kterou šel anglosaský svět (USA, Británie, Nový Zéland atd.), na hodnotu mnohonásobnou. Čtyři firmy vytvořily koncern pod názvem Francotyp GmbH. Pro tuto firmu se naši příslušní představitelé rozhodli a rozhodli správně.

Požadavky poštovní správy vůči výrobcům

Z předchozího textu již vyplývá, co vlastně ovlivnilo vzhled čs. výplatního otisku. . Zmínil jsem na prvním místě **Světovou poštovní unii. Dále to byly našeho poštovní orgány. Na nich bylo vymyslet uspořádání (muselo vycházet z technických předpokladů konstruktérů firmy Francotyp GmbH)** nutných částí otisků, jejich náplň, tedy stabilní a pohyblivé části. Promluvili do návrhu výplatního razítka – objevila se větrná růžice, která ihned po zahájení vyplácení si získala srdce odborníků a sběratelů u nás i ve světě. Československá strana si stanovila ještě dva požadavky – jednokruhové denní razítko a výplatní číslice. Z archivů vím, že odmítli vše německé - dvoukruhové s můstky a gotické či novogotické číslice. Určité diskuze byly okolo názvu Československo, což se tehdejší německým partnerům moc nezamlouvalo. Raději by viděli něco na způsob jejich značení (Deutsche Reichspost).

To byly požadavky ministerstva směrem k výrobcům.

Požadavky poštovní správy vůči uživatelům

Nastoupily i požadavky a promluvy do vzhledu směrem k oprávněným uživatelům výplatních strojů. Ministerstvo a jeho orgány si stanovily přísné požadavky a za pochodu je i měnily. . V období let 1926 - 1939, které ministerstvo prosazovalo, to byly zejména tyto skutečnosti:

- přísná kontrola výplatních strojů, jejich schvalování, kontrola otisků (každý nový stroj byl schválen a uveden ve Věstníku MPT),
- byl stanoven dohlédací poštovní úřad a určen i podací úřad,
- byly určeny formální náležitosti – umístění otisku na zásilku, vzhled označení,
- ministerstvo se zejména točilo na reklamách a reklamních textech (vé si užila firma FR., Borový),

- ministerstvo promlouvalo někdy i drsně do vhodnosti poštovního úřadu, často po schvalování měnilo poštovní úřad z důvodu „vhodnosti“,
- je známá i aféra se stroji modelu C, zprvu byl dán souhlas, poté vzat zpět (model byl levnější a navíc snadný na obsluhu), řadu firme toto jednání otrávil a záměr vyplácet pomoc výplatních strojů opustilo, někdy i navždy (díky tomu máme řadu esejí, i neúplných torz).,
- další nepříjemností byly schvalovačky okolo novinových zásilek uvažovalo se o modré barvě, dokonce Bafra i Hasler prezentovaly speciálně vyrobené stroje pro tyto účely) – nepovedlo se, k tomu došlo až za dob Protektorátu). Z 1. republiky stroje pro novinové zásilky s modrými otisky nebyly povoleny.

Většinu zajímavosti v tomto ohledu nám zachytil dopodrobna arch. Albert Jonáš ve svých Studích.

Uživatel promlouvá

Své si říkal i uživatel, měl volnou ruku, pochopitelně, že byl usměrňován a v některých případech i omezován ze strany poštovní správy. Pochopitelně, že i vnitrostátní a mezinárodní politická situace si řekl své. Zejména v období 2. republiky. zejména firmy a uživatele židovského původu opatrně navrhovali štočky pro označení, často se uchýlovali ke zkratkám, adresám, kresbám, názvům výrobků, názvům a jménům se raději vyhýbali.

Jiné orgány do vzhledu nepromlouvaly. Určité změny nastaly v období 2. republiky, kdy se do některých otisků dostal název ČESKO – SLOVENSKO (jen výjimečně, subjekty se vymlouvaly na nelegitimitu tohoto parlamentního rozhodnutí). Takže můžeme konstatovat, že v tomto období klasické doby čs. výplatního otisku, se ke vzhledu vyjadřovaly jen odborné – poštovní subjekty.

Jiné vlivy

V tomto období vznikla často estetická a krásná umělecká označení z dílny uznávaných výtvarníků, architektů, návrhářů. Všechna čest.

Ještě rád doplňuji, že na vzhled působila i firma B. Jarolímek, generální zástupce firmy frankotyp GmbH v Československu a hlavně jeho mechanici a rytci. Těm jistě můžeme poděkovat za ovlivnění některých otisků vzhledu, někdy i vytvoření tolik žádaných

chybotisků (např. obrácená PRAHA 1 v otisku Fupra).

Firma B. Jarolímek si též sama určovala vzhled esejí či předváděcích otisků. Francotyp GmbH byl velmi nápomocen, co se rylo podle předlohy v Německu, bylo perfektní a bez chyb. Ani čárky a háčky nechyběly.

Některé případové studie o zásazích Ministerstva pošt a telegrafů (MPT) a podléhajících orgánů zaznamenané Albertem Jonášem za přispění Věry Chudáčkové (B. Jarolímek)

(zohledněno 247 prvních československých uživatelů z 1. dílu a 268 uživatelů z 2. dílu.)

Tolik na úvod k tomuto období. A nyní několik případových studií, které jsem zpracoval z vynikajících studií arch. Alberta Jonáše z roku 1933 (1. síl). Bez těchto studií bychom řadu faktů, které A. Jonáš získal od Věry Chudáčkové z firmy B. Jarolímek, Perštýn 15 a od ředitele odboru Fialy na Ministerstvu pošt a telegrafů nevěděli. Studie pod názvem Studie o čsl. otiscích Frankotypu vyšly nákladem Svazu čsl. filatelistických spolků v Praze, tisk provedla "Novina" tisk. a vyd. podniky Praha II, Hybernská 20. Druhý díl vyšel o rok později. I z něj čerpám několik příkladů na dokreslení zásahů MPT.

Některé zásahy ústředního orgány byly oprávněné (např. chybotisky), některá doporučení též byla k věci, některá byla nepochopitelná. Důvody změn byly většinou odborné, v některých případech odbornost byla upozaděna a důvody nebyly jasně vysvětleny (týká se reklam, novinových zásilek, druh stroje Francotyp, model C).

1/ Živnostenská banka, Česká průmyslová a hospodářská banka Praha a Česká banka Union (uživatelé 1 - 3) + další uživatelé původní poštou Praha 25

První otisky měly určenou jako dohlédací poštu PRAHA 25, MPT doporučilo výhodnější poštu PRAHA 1 (změna přijata)

2/ Jiří Schicht Ústí nad Labem,

Dohlédací poštovní úřad zakázal používání stroje s poškozeným číslem úřadu

3/ Úrazová pojišťovna dělnická pro Čechy v Praze

MPT několikrát změnila dohlédací poštu (důvod: výhodnost + přestěhování),

4/ B. Jarolímek Praha

MPT povolila předváděcí stroje jako generálnímu zástupci strojů Francotyp s tím, že firma mohla tisknout hodnoty bez pěnížité splatnosti. O něco později musela firma označit ve strojích a jejich otiscích neupotřebitelnost stroje vyznačením poštovního úřadu bez čísla, jen se symbolem. Nařízení změn pokračovalo ke stádiu označení POŠTOVNÍ ÚŘAD - AUFGABEORT.

5/ A. Kalla Šmídeberk

Nařízena oprava názvu pošty z důvodu chyby. Další změny byly z důvodu zrušení původního poštovního úřadu.

6/ J. Otto

Firma požadovala stroj pro vyplácení novinových zásilek. Byla to její podmínka. MPT zprvu byla této myšlence nakloněna (přířčen dokonce dohlédací poštovní úřad PRAHA 1) Byla i určena modrá barva z důvodů odlišení. Nakonec MPT se vyslovilo záporně k této myšlence. Uživatel fa. J. Otto přidělený stroj i s hotovým označením vrátila zpět generálnímu zástupci.

7/ Diabolo - Separator Praha

MPT poradilo firmě změnit dohlédací úřad - z PRAHA 1 na PRAHA 26, po dalším přisídlení na PRAHA 6 a po další změně sídla PRAHA 36.

8/ J. Hložek Praha +; Družstevní tiskárna Hradec Králové

MPT nepovolilo stroje těmto dvěma uživatelům, aby vyplácely novinové zásilky. oba stroje perspektivními uživateli navraceny zástupci.

9/ Společnost Čs. červeného kříže Praha

MPT doporučilo výhodnější poštu - místo PRAHA 1 nově PRAHA 13 (došlo ke změně denního razítka)

10/ Výbor pro oslavu tisíciletého výročí smrti sv. Václava Praha

MPT doporučilo změnu úřadu.

11/ **Případ modelu C - firma DEMKA Praha (C3) a Kreditanstalt der Deutschen (C4).**

Firma Bafra z koncernu Francotyp GmbH vyrobila speciálně pro Československo dva nové typy výplatních strojů - C 3 a C 4. Byl to model stolní a cenově velmi výhodný. Hodily se pro menší provoz v podatelkách. .Povolení MPT uděleno 14. 2. 1929 a vzápětí zrušeno bez udání důvodů

(19. 6. 1926).

12/ J. L. Propper Chrudim

Dohlédací a podací úřad CHRUDIM chybný, nahraženo správným názvem CHRUDIM 1 na zásah MPT a poštovního úřadu.

13/ Dolovací a průmyslové závody dříve J. D. Starck - Falknov

U modelu C4 zasazen štoček s chybným denním razítkem, bylo nutno změnit.

14/ Bratři Gutmannové Brno

MPT doporučilo příhodnější poštovní úřad - z PRAHA 27 na PRAHA 1.

15/ M. Dub Jablonec nad Nisou

Firma si nechala zhotovit označení M. Dub - Gablonz A. N. MPT neuznalo německý název a trvalo na českém názvu. Firma odmítla a otisk nepřišel do provozu. Po devíti letech došlo ke změně a firma stroj využívala se změněným názvem a nápisem (jiný štoček).

16/ Hugo Dahm Jablonec n. N.

Firma zamýšlela vyláčet strojem poštovní průvodky. MPT tento způsob zakázala a firma stroj vrátila.

17/ Schindler a Co. Jablonec nad Nisou

Firma požadovala označení v německém jazyce. MPT nepovolilo. Navrhlo dvojjazyčný místní název. MPT mělo výhrady k nátisku na firemních obálkách v červené barvě. Došlo ke kompromisu, firma nepoužívala obálky s nátiskem, ale obálky čisté.

Zajímavé je, že spor neskončil dobře. Firma Schindler argumentovala podobnými případy, které byly povoleny. - firmy Concordia. Schenker povolení dostaly

18/ M. Robitschek Choceň.

V názvu pošty došlo k chybě (obrácené Ň), štoček vyměněn.

19/ Firma Bafra předvedla stroj na novinové zásilky.

Nepovoleno.

20/ D. Hecht Brno.

MPT doporučila vyměnit stávající štoček 24 mm vysoký za nový ve výši 19 mm (zasahoval do dalších údajů na obálkách).

21/ Různé firmy

Stroje Francotyp C3 a C4 byly zakázány, Mnoho firem odvolalo své objenávky strojů

22/ Otisk stroje Hasler

Představitelé firmy Hasler předvedli MPT otisk. Datum předváděcí akce 12. 8. 1928. MPT zamítlo. Otisk se nezachoval, není znám (snad jen v exponátu Alberta Jonáše). Zamítnuto.

23/ Dunaj Praha

Uživatel si nechal zhotovit označení se štočkem, který měl v kruhu nápis DUNAJ/PRAHA/Donau). Kvůli podobě s denním razítkem byl tento návrh zamítnut a musel být zhotoven jiný štoček pro označení.

24/ Bratři Fischerové Letky Libčice

Z důvodu chybně vyrytého názvu pošty zamítnuto a bylo nutno vyrýt správný název.

25/ Miroslav Švestka Praha

MPT zhotovené označení shledalo reklamním a zamítlo jej. Dvě řádky s nápisy "Vše pro kancelář/STROJE - POTŘEBY) bylo nutno odpilovat.

26/ Akciová společnost pro Automobilový průmysl ASAP Praha

MPT vydalo povolení na umístění štočku pod pořadové číslo otisku, nikoliv pod výplatní razítko. Požadavek MPT byl později splněn.

27/ P A Hodek Praha

MPT doporučilo výhodnější poštovní úřad. Bez povolení uživatel provedl sám změnu. MPT stanovilo jiný úřad do doby, než bude žádost vyřízena.

28/ Fr. Borový Praha

Namontovaná reklama byla z příkazu MPT shledána jako nepatřičná (Seznam knih zdarma)., zejména ve spojení s iniciálami uživatele LN + FB.

29/ M. Schulz Praha

Uživatel dostal pozitivní souhlas s použitím stroje a štočku v roce 1928. Stroj nebyl přijat a žádost byla využita v roce 1931. I když neměla zájem o původní dohlédací poštovní úřad Praha 1, musela jej přijmout a později na základě kladného souhlasu změnit na PRAHA 14.

30/ Bratři Böhmové Nový Jičín

Uživatel zakoupil stroj vzhledem k tomu, že MPT nabízelo slevu o 1% při použití výplatního stroje. Dne 13. 1. 1932 slevu ponížilo na 0,5%. Uživatel stroj vrátil a od smlouvy odstoupil.

31/ Braunerova lékárna "U bílého lva" Praha

MPT nepovolilo původně pořízený návrh. Bylo nutno označení změnit.

32/ Ochranné sdružení autorské Praha.

Uživatel neuspěl se žádostí s úpravou označení. Stará adresa byla odpilovaná a byl vyryt nový štoček.

Později přišla další období, která byla krutá. Kromě odborných orgánů do vzhledu otisků promluvily státní a politické orgány na základě nových pořádků, ideologie diktatur a různých zákonů. O tom v dalších dílech tohoto miniseriálu.

V prvním období čs. výplatního otisku vzhled určovaly naštěstí jen odborné orgány poštovní správy (zprvu MPT, později Ministerstvo dopravy).

Za všechny podobné případy přidávám případovou studii uživatele MIROSLAV ŠVESTKA Praha. Souhlas s použitím výplatního stroje Francotyp, typu B4 ve Věstníku MPT č. 22 ze dne 14. 5. 1930. Tento uživatel byl 304. uživatelem v pořadí v Československu. Firma se zabývala velkoobchodem kancelářským zařízením, adresa Biskupská 3, Praha II, později změna adresy.

PRVNÍ OTISK

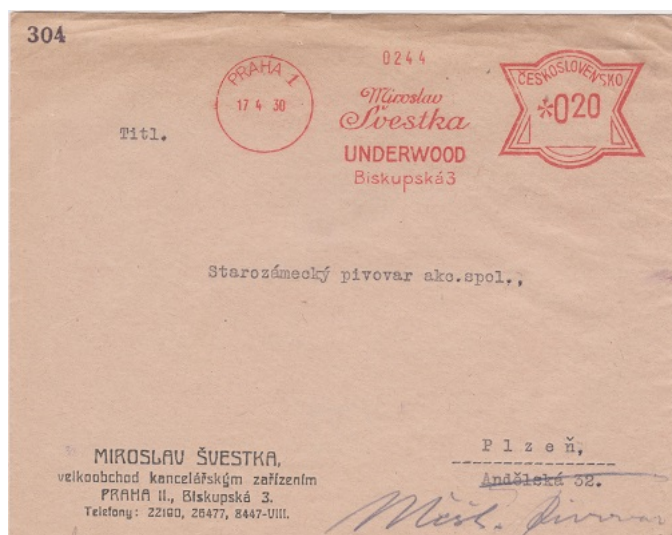
PRAHA 1

Otisk 1. dne 14. 4. 1930 (dle AJ), používán do 22. 4. 1930

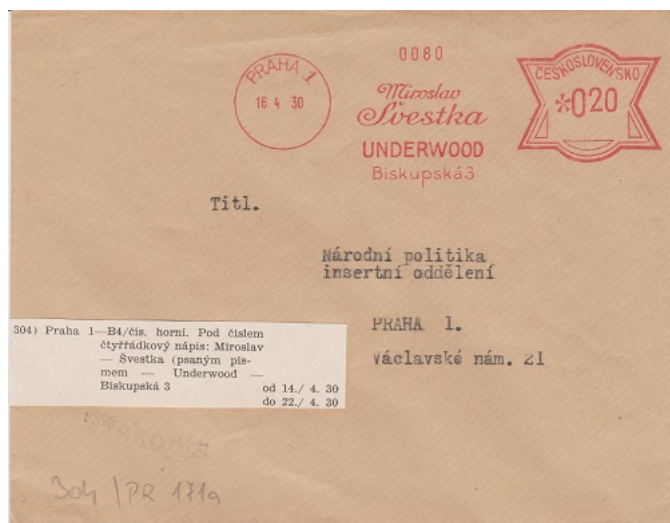
Pošta tento otisk zaevidovala až dne 17. 4. 1930

Poštou prošlá celistvost s tímto otiskem (otisk ze stejného dne 17. 4. 1930 s pořadovým číslem 0244) - R

Ve sbírce další otisk na poštou prošlou celistvostí s datem 16. 4. 1930.

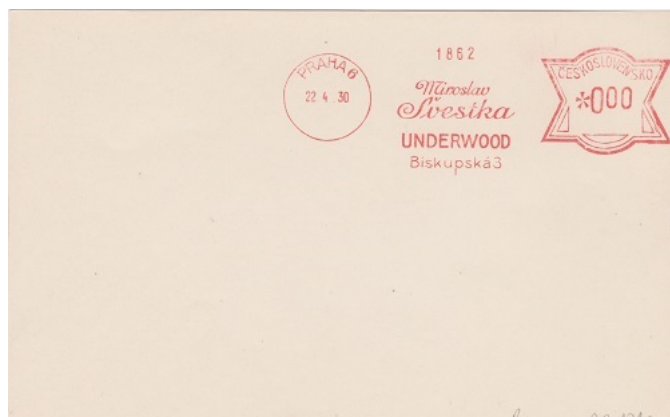
DRUHÝ OTISK

PRAHA 6 (změna denního razítka)

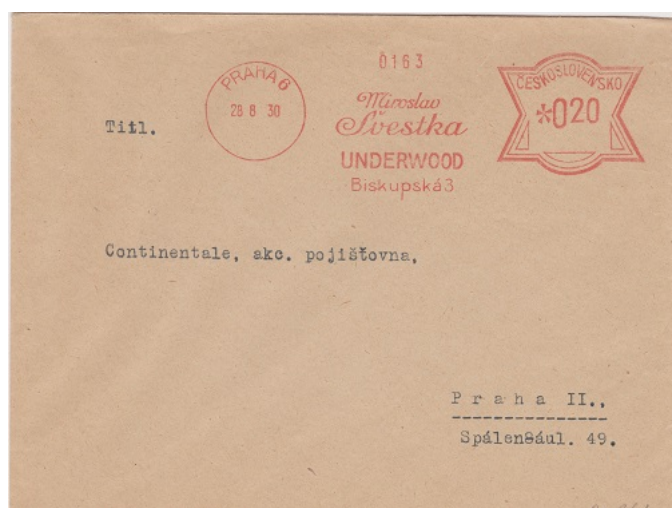
změna denního razítka

otisk používán v době od 22. 4. do 1, 9. 1930

Otisk 1. dne 22. 4. 1930 (R)

Poštou prošlá celistvost s otiskem ze dne 28. 8. 1930

TŘETÍ OTISK

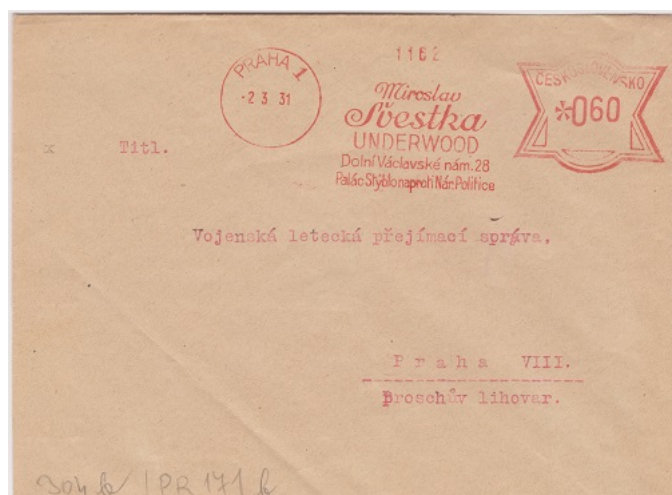
PRAHA 1 (návrat k původnímu, stejné denní razítko), nové označení po přestěhování na novou adresu)

otisk používán v době od 1. 9. 1930 do 21. 7. 1931

Otisk 1. dne 1. 9. 1930 (R)

Poštou prošlá celistvost s otiskem ze dne 2. 3. 1931

ČTVRTÝ OTISK

PRAHA 1

stejný stroj, změna označení

Důvod ke změně: Firma zrušila prodej a zastupování psacích strojů UNDERWOOD. Místo této značky propagovala psací a počítačové stroje MIRSA a BARRET. K těmto názvům připojila i lehkou reklamu "Vše pro kancelář - Stroje, potřeby"

Doba použití stroje s tímto otiskem: 3 dny 21. 7. - 23. 7. 1931 (R).

Označení na novém štočku bylo namontováno. MPT neuznalo označení a posoudilo jej jako reklamu. Vydalo nařízení dvě řádky nového označení odstranit. Stalo se a dvě řádky byly odpilovány.

Otisk 1. dne 21. 7. 1931 (R)

Poštou prošlá celistvost s otiskem s posledním datem použití dne 21. 7. 1931, navíc adresována sběrateli F. T. Winklerovi, pořadové číslo 2 (výjimečná celistvost předaná poště k odeslání). RR

PÁTÝ OTISK

stejný výplatní troj, označení změněno odpilováním dvou řádek reklamního textu (dle MPT)

Otisk 1. dne 23. 7. 1931 (dle AJ), dle úředních záznamů až 24. 7. 1931

Otisk v tomto vzhledu vyplácel až do posledních dnů 1. a 2. československé republiky, tento tvar si uchoval i v prvních měsících nového státu Protektorátu Čechy a Morava (tzv. československý vzor předběžného protektorátního otisku).

Otisk na celistvosti poštou prošel ze dne 16. 3. 1938. Zajímavé je i gumové razítko upozorňující na snížené výplatné, které povolilo Poštovní ředitství v Praze.

